

PEDAGOG PROFESSIONALIZMNI RIVOJLANTIRISHNING AKMEOLOGIK DETERMINANTLARI

Salayeva Muborak Saburovna

psixologiya f.n., Toshkent amaliy fanlar universiteti
"Psixologiya" kafedrası professori v.b., Toshkent, O'zbekiston,
muborakxon71@mail.ru

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-mart 2024-yil
Tasdiqlandi: 26-mart 2024-yil
Jurnal soni: 10
Maqola raqami: 36
DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v10i10.930>

KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/ keywords

shaxs, pedagog, professionalizm, pedagogika, psixologiya, akmeologiya, faoliyat, ehtiyoj, ta'lim, bilim, sharoit, omil, tahlil, mezon, daraja, ko'rsatkich, o'zi o'zini anglash, shaxsiy-kasbiy va ma'naviy cho'qqi, akmeologiya, ijodiy kamolot.

ANNOTATSIYA

Maqolada pedagogik professionalizmi rivojlantirishga akmeologik yondashuv masalalari tadqiq qilingan. Pedagog professionalizmi rivojlantirishga eng maqbul sharoit yaratishning akmeologik modeli tahlil qilinib, unda pedagog professionalizmi tarkibiy tuzilmalarining o'zaro ta'siri va pedagogik faoliyat samaradorligini belgilovchi omillar muhokama qilingan. Shuningdek, ushbu model asosida pedagogning shaxsiy-individual xususiyatlari o'rganilishi bilan birga pedagogik professionalizmi rivojlanishiga kasbiy faoliyatining ta'siri to'g'risidagi ma'lumotlar berilgan.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida pedagog professionalizmi muammosi eng dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Har bir shaxsning kasbiy faoliyatida professionalizmi rivojlantirish uchun, avvalo, o'zini o'zi tahlil qilish va o'zining individual xususiyatlarini anglashga asos bo'la oladigan ichki "Men"ni saqlab qolish muhimdir.

Pedagog professionalizmi asosan kasbiy rivojlanishning ob'ektiv va sub'ektiv determinantlari bilan belgilanadi. Chunki bu determinantlar pedagog professionalizmi rivojlantirishda hal qiluvchi omil hisoblanib, ularni bilmaslik pedagog professionalizmi rivojlantirish borasida noto'g'ri strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishga olib keladi. Bu albatta pedagogning o'ziga ham psixologik, ham fiziologik ortiqcha yuklama bo'lishi bilan birga ta'lim-tarbiya berayotgan shogirdlari shaxsining bir tomonlama rivojlanishiga olib kelishi mumkin.

Pedagog professionalizmi rivojlantirish jarayonini o'rganishga qaratilgan kuzatuvlarimiz bu sohada bir qator muammolar mavjud ekanligini ko'rsatadi. Masalan:

- pedagog faoliyatidagi individual o'qitish usullarining o'ziga xosligi bilan kasbiy tayyorlash jarayonidagi usul va uslublarni standartlashtirish o'rtasida;

- pedagog professionalizmi rivojlantirish jarayoniga muvofiq sharoitlarni yaratish zarurati mavjud bo'lsa-da, bunday rivojlanish texnologiyalarining ishlab chiqilmaganligi o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni kuzatishimiz mumkin.¹

Shu nuqtai nazardan pedagog professionalizmi rivojlantirish jarayoniga eng maqbul bo'lgan sharoitlarni yaratish yo'llarini o'rganish, uning akmeologik mezonlari, ko'rsatkichlari, professionalizmi rivojlantirish omillari va darajalarini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. Professionalizm pedagogika va psixologiya sohaslarida ko'proq o'rganilgan muammodir. Shu jumladan, rus psixolog va pedagog olimlari - O.S.Anisimov, A.A.Bodalev, A.A.Derkach, V.G.Zazikin, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, V.N.Markin, V.G.Mixaylovskiy, A.S.Ognev, A.A.Rean, Yu.V.Sinyagin, V.A.Slastenin, L.A.Stepnova, V.D.Shadrikov, E.A.Yablokova va N.N.I.Kovalovalar professionalizm muammolarini o'rganishning nazariy tamoyillarini ishlab chiqishga, kasbiy o'sish va shaxsning kasbiy "akme"ga erishishini ta'minlash sharoitlarini aniqlashga katta hissa qo'shdilar.²

"Professionalizm" atamasi psixologiyada (A.K.Markova, T.M.Mitina, N.V.Kuzmina), pedagogik (V.A.Mizherikov, V.P.Simonov), ijtimoiy (Yu.A.Karpova, V.P.Zinchenko, S.B.Popov), iqtisodiy (S.Yu.Glazhev, N.D.Kondratiev) va boshqa adabiyotlarda juda faol qo'llaniladi.

Professionalizm fenomen sifatida haqiqiy pedagogik amaliyotda mavjud bo'lib, attestatsiya tartib-qoidalarida o'qituvchining mehnat unumdorligi va faoliyati ko'rsatkichi sifatida foydalaniladi (N.M.Zvereva, G.A.Kozberg, L.B.Mozgarev)³.

Shu bilan birga, "professionalizm" tushunchasining mazmuni va asosiy xususiyatlari hali to'liq ochib berilmagan. Nufuzli manbalar - pedagogik ensiklopediya, pedagogik ensiklopedik lug'at va katta psixologik lug'atlarda bu hodisaning izohi yo'q (B.M.Bim-Bad, G.M.Kodjaspurova, B.G.Meshcheryakov, V.I.Zinchenko)⁴.

Psixolog olim A.A.Derkach nazariyasiga ko'ra, *faoliyat professionalizmi* - mehnat sub'ektivining sifat ko'rsatkichlari tavsifi bo'lib, u shaxsning chuqur kasbiy malaka va kompetentlik, mehnat unumdorligini ta'minlovchi turli xil bilim va ko'nikmalar, shu jumladan, ijodiy hal qilishga asoslangan, yuqori va barqaror samaradorlikdagi faoliyatni namoyon qilishga undovchi kasbiy topshiriqlarni hal etish usullari va zamonaviy algoritmlarning egallanligida aks etadi.

Bu holatda o'qituvchining xulq-atvorini boshqaradigan eng muhim kasbiy tuyg'u - bu uning xatti-harakatlari pedagogik maqomga ega bo'lgan vaziyat chegarasining yaxlitligidir.

Taniqli rus olimi B.G.Ananyev ta'kidlaganidek, har qanday faoliyat muvaffaqiyatining sharti shunchaki zaruriy xususiyatlar yig'indisi emas, balki qobiliyat va iste'dodlarning ma'lum bir strukturasi, ularning funktsional tarkibi, sensorimotor, mnemonik, mantiqiy, hissiy-irodaning turli xil kombinatsiyasi hisoblanadi. va undagi boshqa komponentlar, turli xil inson faoliyatida notekis va o'ziga xos tarzda rivojlanadi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, o'rganilgan barcha tadqiqotlarda "professionalizm" tushunchasi ko'pincha shaxs faoliyatining samaradorligi yoki yuqori darajadagi sermahsulligi bilan tavsiflanadi. Masalan, rus psixolog olimi K.K.Platonov shaxs faoliyatining yuqori darajadagi mahsuldorligi, unumdorlikning o'rta va kam darajalarini tadqiq qilgan. U yuqori darajadagi sermahsullikni "professionalizm" deya ataydi.

"Pedagog professionalizmi" ko'plab tadqiqotlar orqali ochib beriladigan keng qirrali hodisa hisoblanib, biroq bu muammoga hali ham etarli darajada e'tibor qaratilmagan.

Pedagog professionalizmi integral shaxsiy resurs sifatida ochib beradigan, ob'ektiv ravishda kuzatilgan va o'chanadigan, kasbiy faoliyatda shakllanayotgan va rivojlanayotgan keng qamrovli tadqiqotlar hali ham etarli emas, bu nazariy-empirik tadqiqotlar uchun muhim maydonni egallaydi.

Taniqli rus psixologi N.T.Seleznevaning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, professional o'qituvchi barqaror integral xususiyatlar bilan

¹ Гребенкина Л.К. Формирование профессионализма учителя в системе непрерывного педагогического образования: монография / Л.К.Гребенкина. Рязань: Изд-во РГПУ, 2000. - 204 с.

² Деркач А.А., Кузьмина Н.В. Акмеология: Пути достижения вершин профессионализма. М.: ПАУ, 1993. - 123с.

³ Климов Е.А. Пути в профессионализм (психологический взгляд). Учебное пособие / Е.А.Климов. — М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2003. 183 с.

⁴ Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя. - М: 1990.

ajralib turadi: munosabatlar, pozitsiyalar, qarorlar qabul qilish usullari, tartibga solish mexanizmlari⁵.

Pedagog professionalizmini o'rganish va uni rivojlantirish muammosining murakkabligi, shuningdek, zamonaviy o'qituvchining kasbiy funksiyalarining o'zgarishi, yangilanishi, noaniqligi, professionalizm me'yorlarining "emirilishi" (buzilishi holatlari), jamiyat va davlat tomonidan mutaxassislariga, shu jumladan, pedagoglarga qo'yiladigan talablarning murakkablashishi bilan bog'liq.

Muammo shundaki, professionalizmining umumiy psixologik tushunchasini boshqa shaxsning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan kasbning maxsus turi sifatida pedagogik kasbga nisbatan qo'llash biroq qiyin. Vaziyat asosan professionalashirish bosqichida (ko'p yillik pedagogik stajga ega) bo'lgan pedagoglarda professionalizmining etishmasligi va uzluksiz kasbiy pedagogik tizimda haqiqatan ham faoliyat ko'rsatayotgan oliy pedagogik kasbiy ta'lim, qayta tayyorlash va malakasini oshirish "ma'lumot"larining yo'qligi bilan murakkablashadi.

Biroq, mavjud tadqiqotlar orasida akmeologik yondashuvga muvofiq o'qituvchi professionalizmining akmeologik omillari hamda uni rivojlantirish uchun eng maqbul sharoitlarni yaratish yo'llarini o'rganadigan tadqiqotlar nisbatan juda kamdir. Bugungi kunda mazkur masalaning dolzarbligi va uning maxsus dissertatsiya shaklida ilmiy nuqtai nazardan tadqiq qilinmaganligi tadqiqot mavzusini tanlashga hamda tadqiqot ob'ekti, predmeti, maqsad va vazifalarini oldindan belgilab berishga sabab bo'ldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodlari sifatida tarixiy, retrospektiv va nazariy-uslubiy tahlil, olingan ma'lumotlarni umumlashtirish va izohlash, kuzatish, suhbat, anketa, kontent-tahlil, kvalimetriya, ekspert baholash usuli keng qo'llanildi. Asosiy metodologiya shaxs yo'nalganligini aniqlash uchun B.Bass-V.Kucher metodikasining mahalliy-etnik xususiyatlarga moslashtirilgan versiyasi, Leonhard-Szmishekning kommunikativ masofani o'lchash metodikasi hamda ta'lim oluvchiga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshiruvchi o'qituvchi faoliyati samaradorligiga ta'sir etuvchi talablar tizimini o'rganishga qaratilgan maxsus ishlab chiqilgan anketadan iborat psixologik va akmeologik diagnostika majmuasidan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari. Pedagog professionalizmini rivojlantirishga eng maqbul sharoit yaratishning akmeologik modeli pedagog professionalizmi tarkibiy tuzilmalarining o'zaro ta'sirini aks ettiradi va uning pedagogik faoliyati samaradorligini belgilaydi. Modelni amalga oshirishda o'qituvchiga uning shaxsiy-individual xususiyatlari, professionalizmining rivojlanishi va kasbiy faoliyatining samaradorligiga qanchalik hissa qo'shishi yoki to'sqinlik qilishi to'g'risidagi ob'ektiv ma'lumotlar berish lozim⁶.

Pedagog professionalizmini rivojlantirishning akmeologik modeli quyidagi muammolarni hal qilishga yordam beradi:

pedagog kasbiy faoliyatining yuqori mahsuldorligini ta'minlash;

pedagog shaxsining zahiraviy-funksional imkoniyatlari va uning turli vaziyatlardagi faoliyatga psixologik tayyorligini shakllantirish⁷.

Pedagog professionalizmi uch xil darajada rivojlanishga ega: *mukammal, qoniqarli va qoniqarsiz*.

Shaxsiy professionalizmini *mukammal* darajada rivojlantirish darajasiga ega bo'lgan pedagog quyidagilar bilan tavsiflanadi:

yuqori samarali pedagogik faoliyat, yaxlit akme-motivatsiyasi, yuqori hayotiy pozitsiyasi;

tizimlashtirilgan akmeologik bilim darajasi, pedagogik faoliyatini "Men" tasvirida aks ettirishi, ya'ni o'zini "Men pedagogman", "Men ustozman" shaklida ko'ra olishi;

yuqori darajadagi ijodkorlik, qat'iy yangi uslubiy tizimni yaratish, yangi imkoniyatlarni topishi va amalga oshirishi, kreativ shaxs sifatida o'zini o'zi anglashi, o'zini kasbiy rivojlanishining individual yo'llarini aniqlashi, o'z-o'zini anglash jarayonining akmeologik texnologiyalarini yuqori darajada bilishi va ularni tartibga solishi⁸.

Pedagog professionalizmining *qoniqarli* (etarli) darajada rivojlanishi: o'zini-o'zi hurmat qilishi, yuqori hissiy barqarorlik,

faoliyatdan qoniqish; kamroq tashvishlanishi va tajovuzkorlikka kamroq moyilligi; katta xayrixohlik, bag'rikenglik va o'ziga bo'lgan ishonch; o'z hayotining mazmun-mohiyatini topishi; kuzatuvchanligi va me'yoriy xatti-harakatlari; o'zini o'zi yuqori baholashi; muammoni oldindan ko'ra olishi; insonlarga nisbatan empatiya va ularni o'zaro tushunishga harakat qilishi kabi akmeologik sifatlar bilan tavsiflanadi⁹.

Pedagog professionalizmining *qoniqarsiz* darajada rivojlanishi: o'rtacha samarali pedagogik faoliyat, o'rtachadan yuqori motivatsiya (muvozanatli akme-motivatsiya); o'z xatti-harakatlaridan qoniqishi; o'z-o'zini rivojlantirish vaziyatiga tayyorligi; etarli darajada tizimlashtirilmagan akmeologik bilimlari; pedagogik faoliyatini "Men" tasvirida aks ettira olmasligi; qoniqarsiz darajadagi ijodkorligi, tayyor o'qitish texnologiyalarini joriy etishi, o'zini o'zi anglashi va o'z-o'zini tartibga solishning akmeologik texnologiyalarini etarli darajada bilishi; adekvat o'zini-o'zi hurmat qilishi, hissiy barqarorligi, o'z faoliyatidan qoniqishi, masofaga nisbatan munosabatning kamayishi va muloqotda o'zining asosiy rolda ko'rishi, ta'lim oluvchilarga ta'sir qilishning imperativ usullarining ustunligi, ta'lim oluvchilarning xatti-harakatlaridagi xato va kamchiliklarga toqat qilmasligi bilan tavsiflanadi¹⁰.

Mazkur holatlar quyidagi akmeologik fazilatlar bilan ajralib turadi: ularning intellektual darajasini oshirish istagi, empatiya, kasbiy faoliyatdan qoniqish.

Agar pedagog professionalizmi etarli darajada rivojlanmasa: samarasiz pedagogik faoliyat; past motivatsiya; hayotdagi pozitsiyasi qiyamatining pasayishi; o'zini rivojlantirishga tayyorgarligining susayishi; akmeologik bilimlarning etishmasligi; "Men pedagogman", "Men ustozman" imidjining shakllanmasligi; ijodkorligining kamayishi; tayyor o'qitish texnologiyalarini joriy etishi va ulardan foydalanishi; mavjud texnikalarni doimiy takrorlashi; o'zini ijodiy shaxs sifatida anglamasligi; o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarining pasayishi; o'zini-o'zi baholash va qadrlash mezonlarining etishmasligi (past yoki yuqori bo'lishi); past hissiy barqarorlik; o'z faoliyatidan qoniqmasligi va o'z ishidan noroziligi kabi holatlar kuzatilishi mumkin¹¹. Biroq ushbu holarlar: o'z-o'zini yo'naltirish, o'z manfaatlarini qondirish, empatiya va ishtiyok kabi fazilatlar asosida ijobiy tomonga o'zgarishi mumkin.

Pedagog professionalizmini rivojlantirishga eng maqbul sharoitlarni yaratish: o'qituvchilar faoliyatining jamiyatdagi nufuzini oshirish; o'qituvchining ijtimoiy mavqeiini oshirish; ta'lim muassasalarida rivojlanayotgan kasbiy muhitni yaratish; ustoz-murabbiy sifatida muloqot qilishi va ilg'or tajribalarni o'zlashtirish imkoniyati; jamiyatning ta'lim oluvchilarga hayotda o'z taqdirini o'zi belgilashlarida haqiqiy yordam ko'rsatishga qodir bo'lgan oliy ma'lumotli mutaxassislariga bo'lgan talab va ehtiyoji; o'zining kasbiy o'sish istiqbollarini bilishi va belgilashi; ta'limni insonparvarlashtirishi va akmeologizatsiya qilishi (yuqori cho'qqilarga olib chiqishi, ta'lim oluvchilar muvaffaqiyatini ta'minlashi); ta'lim oluvchilarga nisbatan o'qitish jarayonida shaxsiga yo'naltirilgan va subyektiv yondashuvi kabi akmeologik determinantlarga bog'liq¹².

Professionalizmi rivojlantirish jarayonini akmeologik ta'minlash - bu pedagogning pedagogik faoliyati va uning shaxsiy-kasbiy rivojlanish xususiyatlaridan xabardorligini ta'minlaydigan bilim, axborot mazmuniga asoslangan chora-tadbirlar majmui bo'lib, u ta'lim-tarbiya natijasining yuqori mahsuldorligini ta'minlaydi¹³. Ushbu chora-tadbirlar majmui pedagog professionalizmini rivojlantirishning barcha akmeologik determinantlarini hisobga olgan holda quriladi.

Akmeologik qo'llab-quvvatlash jarayonida quyidagi maqsadlar amalga oshiriladi:

- *axborot* - o'qituvchilarga ularning professionalizmini rivojlantirish xususiyatlari, shaxsning aqliy rivojlanishi haqida o'z vaqtda ma'lumot berish;
- *diagnostik* - pedagogning kasbiy rivojlanish darajasining mavjud holatini tashxislash);

⁵ Маркова А.К. Психология профессионализма. М.: Знание, 1996. -308 с.

⁶ Салаева, М.С. (2022). Педагогик профессионализм: Монография. - Т.: "LESSON PRESS" nashriyoti. - 168 б.

⁷ Салаева, М.С. (2012). Мутахассис касбий фаолиятини аниқлашда психогарма ва профессиограмманинг аҳамияти / "Глобал олий таълим тизимида илмий тадқиқотларнинг замонавий услублари" мавзусидаги Халқаро илмий конференция. Навоий давлат педагогика институти – Бухоро давлат университети. 2015 йил 9 апрель. Навоий – 2015. –Б.252-254.

⁸ Салаева, М.С. (2014). Профессионализм в касбий компетентлик / "Наука, образование и производство в обеспечении устойчивого развития инновационной экономики" материалы научно-практической конференции. Филиал МГУ имени В.М.Ломоносова. 15-16 апреля 2014 года. Часть 1. –С.215-217.

⁹ Салаева, М.С. (2022). Педагог профессионализмининг шаклланиши касбий кадрларни ўзлаштиришга йўналтирилган ижтимоий-психо-логик жараён сифатида // «Мугаллим ҳам узликсиз билимлендириш» журналы № 3/2. ISSN 2181-7138. – Б.48-52.

¹⁰ Салаева, М.С. (2022). Педагогнинг ўз-ўзини касбий такомиллаштириши ва ўз имкониятларини рўёбга чиқаришнинг психологик механизми // «Мугаллим ҳам узликсиз билимлендириш» журналы № 6/3. – Б. 83-88.

¹¹ Салаева, М.С. (2020). Педагогнинг касбий компетентлиги ва профессионализмга психологик ёндашув / "Психология фани ва ёшларнинг рivojланиши" мавзусидаги Халқаро онлаин конференция / "INTERNATIONAL PSYCHOLOGY SUMMIT" (Халқаро психология САММИТИ). ЎзМУ. 2020 йил 27-28 июль. – Б.205- 211.

¹² Салаева, М.С. (2021). Педагогнинг самарали инновацион фаолиятини таъминлашда шахсий-касбий рivojланишини психологик қўллаб-қувватлаш / Инновацион таълим: халқаро таъриба, муаммо ва ечимлар" мавзусидаги Халқаро илмий-амалий анжуман. Тошкент шаҳридаги ЁДЖУ техника университети. Электрон тўплам. 3-кисм. 2021 йил 21 апрель. - Б.405-407.

¹³ Салаева, М.С. (2021). Педагог профессионализмининг шаклланиши интегратив психологик ҳодиса сифатида / Материалы международной научной конференции "Педагогические и психологические аспекты особенностей раз-вятия, формирования и становления личности врача". – Самарканд. Самаркандский государственный медицинский институт. (СамГМИ) 5 мая 2021 года. Электронный сборник. – С.178-180.

- *rivojlanish* - pedagog professionalizmi va uni shaxsiy rivojlantirish;
- *korreksion* - pedagog professionalizmini rivojlantirish darajasini tuzatish.

Pedagog professionalizmini rivojlantirish jarayonini eng maqbul sharoitlarni ta'minlaydigan akmeologik omillar: o'qituvchining kasbiy o'zini o'zi anglashini rivojlantirish; o'qituvchining o'zini o'zi o'zgartirishga motivatsion tayyorligi, umuminsoniy qadriyatlarini shakllantirish va o'qituvchilar o'rtasida o'z talabalarini rivojlantirishda natijalarga erishish uchun yuqori motivatsiya; o'qituvchining o'quv faoliyatida individual ijodiy o'zini o'zi amalga oshirishga yo'naltirilganligi; kasbiy-pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirish, o'qituvchilarda psixologik-pedagogik bilim va ko'nikmalarni shakllantirish; ta'lim oluvchilar bilan suhbat jarayonida o'qituvchining fikrlashini rivojlantirish va uning o'zini o'zi boshqarishini faollashtirish, kasbiy faoliyat talablariga va ta'lim muhiti shartlariga muvofiq individual salohiyat imkoniyatlardan foydalanish bo'yicha faol pozitsiyani shakllantirishdan iborat¹⁴.

Bizning tadqiqotlarimiz pedagoglarning professionalizmini rivojlantirishda har bir omilning alohida ahamiyatini ko'rsatdi.

Biz tadqiqot natijalarini hisobga olgan holda pedagog professionalizmini rivojlantirish jarayoniga psixologik va akmeologik yordam ko'rsatish va uni qo'llab-quvvatlashning ikkita komponentini ajratib oldik:

1. Pedagogik professionalizmi rivojlantirishning hozirgi va potensial darajalari, shaxsiy professionalizmini rivojlantirishdagi psixologik qiyinchiliklar va boshqalar haqida akmeologik ta'lim.

2. Pedagogning shaxsiy va kasbiy o'sishini ta'minlashda uning professionalizmini rivojlantirish bo'yicha bir qator akmeologik ishlarni amalga oshirish, bunda shaxsning o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi tartibga solish va hayoti va faoliyatida davomidagi psixologik qiyinchiliklarni tashxislash, ularni oldini olishga tayyorgarlikni shakllantirish va engish kabilarni nazarda tutiladi.

Ushbu psixologik yordam pedagogik professionalizmi rivojlantirish va kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishning asosi sifatida uzluksiz ta'lim tizimidagi pedagoglarni kasbiy va qayta tayyorlash, yosh o'qituvchilarni pedagogik faoliyatga moslashtirish va ularga individual maslahatlar berishda qo'llanilishi mumkin.

Amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlarimiz natijalari asosida chiqirilgan xulosalarimiz pedagogik professionalizmi rivojlantirishga oid tadqiqotimiz farazlarida bayon etilgan masalalarni nazariy-uslubiy va eksperimental-amaliy tasdiqladi.

Tadqiqotimiz "Inson-Inson" tizimida faoliyat yurituvchi pedagog shaxsi va professionalizmini rivojlantirishga akmeologik yondashuvni amalga oshirish nuqtai nazaridan qiziqish uyg'otadi.

Shu nuqtai nazardan tajriba-sinov ishlarimizning asosiy e'tibor qaratilgan nuqtasi - pedagoglarning shaxsini o'rganish va ularning professionalizmini rivojlantirishda akmeologik yondashuvni amalga oshirishdir. Bu bizga psixologik va akmeologik qonuniyatlarning kontseptual jihatdan umumiylikni hamda pedagoglarning shaxsi va professionalizmini rivojlantirishni ta'minlaydigan omillarni o'rganishga imkon berdi va tanlangan tadqiqot strategiyasining qonuniyligini isbotladi.

Muhokama. Pedagogik professionalizmi rivojlantirish strategiyasi o'qituvchilarning kasbiy faoliyat xususiyatlarini nazariy jihatdan o'rganish hamda psixologik va akmeologik tahlil qilish jarayonida belgilab olindi. Biroq ko'pchilik olimlar pedagogik professionalizmining rivojlanishini o'qituvchining mutaxassis sifatida shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'laydi.

Pedagog shaxsi va uning professionalizmini rivojlantirish murakkab tuzilishga ega tizimli ta'lim natijasi bo'lib, bu nafaqat o'qituvchi, balki ta'lim oluvchi tomonidan ham "akme"ga erishishga qaratilgan kasbiy pedagogik faoliyatni amalga oshirish imkonini beradi.

Pedagog professionalizmi - bu kasbiy bilim va ko'nikmalarning chuqurligi, o'zini o'zi anglash va qadrlash, o'ziga ishonch va kompetensiyaning etarligi bilan belgilanadigan tizimli integratsiyalashgan ta'lim natijasidir.

Pedagogik professionalizm tushunchasining mazmuni hayotiy qadriyatlar bilan bog'liq, hayotiy pozitsiyada yutuqlarga erishish uchun ifodalangan motivatsiya, shu bilan birga kasbiy faoliyatning muvaffaqiyati va undan sub'ektiv qoniqish hamda professional "akme"ga olib keladigan eng maqbul mahorat darajasini belgilaydi.

Pedagog shaxsi va uning professionalizmi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- motivatsion qadriyatlarga ega;
- kognitiv bilimlarining chuqurligi;

• kreativ qirralarini namoyon eta oladigan;

• o'z imkoniyatlarini tartibga soluvchi va kuchli irodaviy;

• o'z faoliyati va xatti-harakatlarini hissiy baholay oladigan;

• hissiy barqarorlik va kasbiy deformatsiyalar.

Pedagogik professionalizmining rivojlanishi o'qituvchining o'zini o'zi anglashi, shaxsiy-kasbiy va ma'naviy cho'qqilar(akme)ga erishish jarayonida ijodiy kamolotiga yordam beradi. Pedagogik professionalizmi mukammal rivojlantirish darajasida o'qituvchi o'z kasbi va hayotiy pozitsiyasida yanada barqaror, samarali va uzoq muddat faoliyat yuritadigan shaxsiga aylanadi.

Amalga oshirilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, o'qituvchining pedagogik faoliyati va professionalizmi *ob'ektiv* va *sub'ektiv* nuqtai nazardan baholanadi.

Pedagogik professionalizm mezon va ko'rsatkichlarini aniqlash jarayoni turli kasblar doirasidagi mutaxassislarining kasbiy mahoratiga nisbatan pedagogik faoliyatda o'qituvchi professionalizmini rivojlantirishning psixologik va akmeologik mezonlarining ob'ektiv va subyektiv jihatlarini tahlil qilish imkonini berdi.

Ob'ektiv nuqtai nazardan, o'qituvchining muvaffaqiyatga erishish yoki muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik motivatsiyasi, kasbiy bilim darajasi, o'qitishga ijodiy yondashishi, ijodkorligi, o'qitish samaradorligi - ta'lim oluvchilar bilim darajalarining kuchliligi va chuqurligi bilan belgilanadi. Shuningdek, o'qituvchidagi hissiy barqarorlik va kasbiy deformatsiyalar uning ta'lim oluvchilar va hamkasblari bilan munosabatlarida o'zini o'zi va o'z faoliyatini tartibga solish qobiliyatlari asosida aniqlanadi.

Pedagogik professionalizmining *ob'ektiv mezon ko'rsatkichlari* quyidagilardan iborat:

o'qituvchining muvaffaqiyatga erishish va muvaffaqiyatsizliklarga yo'l qo'ymaslik motivatsiyasining rivojlanish darajasi;

kasbiy bilim darajasi;

o'qituvchining kasbiy yo'naltirilganligi darajasi; o'quv faoliyatiga ijodiy yondashish, o'qituvchi ijodkorligi;

pedagogik faoliyat samaradorligi; o'qituvchi tomonidan o'qitiladigan maktab o'quvchilarining kuchlilik darajasi va bilim chuqurligi;

hissiy barqarorlik darajasi; kasbiy deformatsiyalarning mavjudligi yoki yo'qligi, o'z faoliyatini va bolalar va hamkasblar bilan munosabatlarini o'z-o'zini tartibga solish usullari;

rivojlangan aloqa va tashkiliy qobiliyatlar darajasi; o'qituvchining xushmuomalalik darajasi va xususiyatlari; o'qituvchining empatiya qobiliyati.

Pedagog professionalizmining *sub'ektiv mezon ko'rsatkichlari*:

o'qituvchining o'z pedagogik faoliyati va hayotidan qoniqish darajasi;

kasbiy muvofiqlikni o'z-o'zini baholashning shakllangan darajasi;

sub'ektiv nazorat darajasi;

o'z-o'zini rivojlantirishga tayyorlik darajasi;

reaktiv va shaxsiy tashvish darajasini o'z-o'zini baholashning shakllangan darajasi;

o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini aks ettirish, o'ziga munosabat, o'z-o'zini hurmat qilish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirish xususiyatlari.

Bir so'z bilan aytganda, pedagogik professionalizm darajasi *subyektiv nuqtai nazardan* pedagogning o'z faoliyatidan qoniqishi, o'z imkoniyatlarini aks ettirishi va o'z orzularini amalga oshirish xususiyatlari, o'zini o'zi anglashi bilan baholanadi.

Shu tarzda tahlil qilingan pedagog professionalizmining akmeologik mezonlari har bir mezon uchun daraja va ko'rsatkichlarni aniqlash imkonini beradi.

Pedagogik professionalizmi rivojlantirishning har bir mezon bo'yicha ko'rsatkichlarni ishlab chiqishda biz uchta darajasini aniqladik: mukammal, qoniqarli va qoniqarsiz. Har bir mezon eng kam rivojlangan darajadan boshlab ortib boruvchi tartibda tavsiflanadi. Shu tariqa biz nazariy jihatdan pedagog shaxsining rivojlangan professionalizm darajalarini, uning mezon va ko'rsatkichlarini taqdim etdik.

Xulosa. Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, pedagogik professionalizmi rivojlantirishning eng maqbul sharoitlarini yaratish strategiyasini aniqlash va bu asosda uning mexanizmlarini o'rganish pedagog professionalizmini rivojlantirish uchun psixologik va akmeologik tayyorgarlikni ta'minlashi mumkin. Bugungi kunda ushbu psixologik-akmeologik kontseptsiyani pedagog professionalizmi, uning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini o'rganish uchun qo'llash zarurati mavjud. Shuningdek, pedagog shaxsi va professionalizmini uning kasbiylashuvi konteksti rivojlantirishda psixologik-akmeologik qonuniyatlardan tashqari pedagogik, texnologik, ijtimoiy, iqtisodiy, boshqaruv va siyosiy sohalaridagi o'zaro ta'sirlarini integratsiyalashni

¹⁴ Салаев, А. М. С., Джумабаева, М. Таълимни модернизациялаш шароитида педагог шахсининг ижтимоийлашуви ва профессионаллашуви // UZACADEMIA Ilmiy-uslubiy

jurnali ISSN (E) – 2181 - 1334 Barcha sohalar bo'yicha electron jurnal. VOL. 2, ISSUE 9 (19), July 2021 Part - 1. - C.54-60. www.academscience.uz

ham taqozo etadi. Bu esa ta'lim, boshqaruv, davlat xizmati va boshqa davlat muassasalari tizimidagi kasbiy faoliyat uchun eng maqbul

sharoitlarini yaratish va uni ilmiy-uslubiy ta'minlashda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Гребенкина Л.К. Формирование профессионализма учителя в системе непрерывного педагогического образования: монография / Л.К.Гребенкина. Рязань: Изд-во РГПУ, 2000. - 204 с.
2. Деркач А.А., Кузьмина Н.В. Акмеология: Пути достижения вершин профессионализма. М.: РАУ, 1993. - 123с.
3. Зазыкин В.Г., Чернышев А.П. Акмеологические проблемы профессионализма. - М: 1993.
4. Исаев И.Ф. Профессионализм преподавателя: культура, стиль, индивидуальность. Учеб. пособие / И.Ф. Исаев, Л.Н. Макарова. - Москва; Белгород: Изд-во БелГУ, 2002. -196 с.
5. Климов Е.А. Пути в профессионализм (психологический взгляд). Учебное пособие / Е.А.Климов. — М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2003. 183 с.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя. - М: 1990.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма. М.: Знание, 1996. -308 с.
8. Салаева, М.С. (2022). Педагогик профессионализм: Монография. - Т.: "LESSON PRESS" nashriyoti. - 168 б.
9. Салаева, М.С. (2012). Мутахассис касбий фаолиятини аниқлашда психогаррама ва профессиогарраманинг ахамияти / "Глобал олий таълим тизимида илмий тадқиқотларнинг замонавий услублари" мавзусидаги Халқаро илмий конференция. Навоий давлат педагогика институти – Бухоро давлат университети. 2015 йил 9 апрель. Навоий – 2015. –Б.252-254.
10. Салаева, М.С. (2014). Профессионализм ва касбий компетентлик / "Наука, образование и производство в обеспечении устойчивого развития инновационной экономики" материалы научно-практической конференции. Филиал МГУ имени В.М.Ломоносова. 15-16 апреля 2014 года. Часть 1. –С.215-217.
11. Салаева, М.С. (2022). Педагог профессионализмнинг шаклланиши касбий кадрларнинг ўзлаштиришга йўналтирилган ижтимоий-психологик жараён сифатида // «Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириш» журналы № 3/2. ISSN 2181-7138. – Б.48-52.
12. Салаева, М.С. (2022). Педагогнинг ўз-ўзини касбий такомиллаштириши ва ўз имкониятларини рўёбга чиқаришнинг психологик механизмлари // «Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириш» журналы № 6/3. – Б. 83-88.
13. Салаева, М.С. (2020). Педагогнинг касбий компетентлиги ва профессионализмга психологик ёндашув / "Психология фани ва ёшларнинг ривожланиши" мавзусидаги Халқаро онлайн конференция / "INTERNATIONAL PSYCHOLOGY SUMMIT" (Халқаро психология САММИТИ). ЎзМУ. 2020 йил 27-28 июль. – Б.205- 211.
14. Салаева, М.С. (2021). Педагогнинг самарали инновацион фаолиятини таъминлашда шахсий-касбий ривожланишини психологик қўллаб-қувватлаш / Инновацион таълим: халқаро тажриба, муаммо ва ечимлар" мавзусидаги Халқаро илмий-амалий анжуман. Тошкент шаҳридаги ЁДЖУ техника университети. Электрон тўплам. 3-қисм. 2021 йил 21 апрель. - Б.405-407.
15. Салаева, М.С. (2021). Педагог профессионализмнинг шаклланиши интегратив психологик ҳодиса сифатида / Материалы

международной научной конференции "Педагогические и психоллингвистические особенности развития, формирования и становления личности врача". – Самарканд. Самаркандский государственный медицинский институт. (СамГМИ) 5 мая 2021 года. Электронный сборник. – С.178-180.

16. Салаева, М.С. (2021). Инновацион таълим шароитида педагогнинг шахсий-касбий ривожланишининг психологик омиллари // "Образование и наука в XXI веке" Международный научно-образовательный электронный журнал. ISSN: 2658-7998. Электронный журнал. Выпуск № 12 (том 3) (март, 2021). - С.567-570.

17. Салаева, М.С., Джумабаева, М. Таълимни модернизациялаш шароитида педагог шахсининг ижтимоийлашуви ва профессионаллашуви // UzACADEMIA Ilmiy-uslubiy jurnali ISSN (E) – 2181 - 1334 Barcha sohalar bo'yicha electron jurnal. VOL 2, ISSUE 9 (19), July 2021 Part - 1. - С.54-60. www.academicscience.uz

18. Салаева, М.С. & Абдурасулова, Ш.К. (2022). Педагог профессионализмнинг шаклланиши касбий кадрларнинг сифатида намоён бўлиши // *Eurasian journal of social sciences, Philosophy and culture Innovative*. Academy Research Support Center. ISSN 2181-2888. With Impact Factor: 8.2. Volume 2 Issue 02, February 2022. Pages 183 -188. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6242575>

19. Salayeva, M.S. (2023). Pedagogical professionalism: monograph / International Academic Research and Reviews in Educational Sciences / Chapter 4. -Turkey: Serüven Publishing. First Edition •©March 2023.-151 p.

20. Salayeva M.S. & Koshnazarova, M.A. & Abdukodirov, G. & Radjabova, D.A. (2022). Professionalism of the Teacher as a Pedagogical Credo in the Age of Innovation // SPECIALUSIS UGDYMAS / SPECIAL EDUCATION. 1(43). Pp. 10571 – 10576.

21. Salayeva, M.S. & Ergasheva, G.M. & Magdiyeva, M.E. & Shayunusova, F.S. (2023). Scientific Aspects of Pedagogical Professionalism // Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology. ISSN: 1001-4055 Vol. 44 No. 6 (2023). – Pp.2264-2270.

22. Salayeva, M.S. (2021). Psychological conditions for personal and professional development of future teachers. // Washington DC, USA International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS). ISSN: 2643-640X. With Impact Factor: 3.2. Vol.5 Issue 3, March - 2021.- P.231-233.

23. Salayeva, M.S. (2021). Personal and professional self-development of a teacher to achieve a professional level. // Washington DC, USA International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN: 2643-640X. With Impact Factor: 3.2. Vol.5 Issue 3, March 2021.- P. 234-237.

24. Salayeva, M.S. (2021). Formation of teacher professionalism as an integration psychological event in the context of globalization of education // Washington DC, USA International Journal of Trend in Scientific Research Development (IJTSRD). Innovative Development of Modern Research. With Impact Factor: 6.410. E-ISSN 2456-6470. Special Issue – IDMR. April 2021.- P.109-111.